

KENTLEŞME VE İNSAN İLİŞKİLERİ

Arş. Grv. Mehmet H. AYDIN

GİRİŞ

Bir toplumsal sistem içinde fertlerin ne türden davranışlarda bulunması gerektiğini belirten kavramlar rol ve statü kavramlarıdır. Rol ve statü kavramları bu nedenle toplumsal organizasyonu anlamada temel yapıyı oluşturmaktadır.

Kavramsal olarak statü kısaca bir ferдин toplumsal sistem içindeki yerini belirlerken, rol de bu belli yerlere sahip fertlerden beklenen davranışlar olarak tanımlanırlar. Sistemin devamı, fertlerin karşılıklı, devamlı ve ahenkli ilişkilerde bulunmasına bağlıdır. Bu ahenkli ilişkilerse ancak birbirlerinin rol ve statüleri hakkında açık ve belirli yargılara sahip fertlerin uyumlu davranışlar bütünü içinde yaşamalarıyla sağlanabilir.

Kırsal alanda köy (ve bazen kasaba) düzeyinde toplumsal sistem birbirleriyle günlük yaşam içinde yüzyüze ilişkiler içinde bulunan fertler arasında kurulmuştur. Bu fertler birbirleriyle ya akraba, ya hısım, ya da çok iyi tanıdıktırlar ve karşılıklarındaki statülerini, bu statülerden kaynaklanan rolleri açık biçimde bilirler. Bu nedenle, Türkiye'de köylerdeki toplumsal örgütlenme, akrabalık ve hısımlık (evlilik yoluyla sağlanan akrabalık) bağları üzerine kurulmuştur; işbirliği, karşılıklı güven ve toplumsal sorumlulukları biçimlendiren temel unsur akrabalık ve hısımlıktır (Baştuğ 1977:151).

Göç süreci içerisinde kırsal alandan kentsel alana doğru gelen fertlerin soyut olarak yabancılarla kuracakları ilişkilerde bir rol ve statü karmaşası içerisine düşmeleri beklenir. Bu nedenle kente göçenlerin çözüm bulmaları gereken en önemli sorunları kendilerine öncelikle bir yakın çevre oluşturabilmeleridir. Bu ise en akılcı biçimde hemşehriler ve daha önce kente gelmiş olan akraba ve hısımlarla kurulacak olan örüntülerle (social networks) gerçekleştirilir.

Hemşehrilik ve akrabalık örüntüleri kentte aynı yöreden gelen fertler arasında çeşitli amaçlarla kullanılır. Önce ilk günlerde geçici bir konaklama imkanı, sonra bir ev, bir iş bulmada yardımlaşma olanağı sağlar. Daha sonra bu örüntüler yaşamın her devresinde etkinliğini sürdürür. Köyle olan haberleşme de genellikle bu yolla yapılır. Komşuluk, iş arkadaşlığı aynı kültürden gelmenin getirdiği haz ve duyguların ortaklığı nedeniyle hemşehriler arasında oluşturulur. Böylelikle temelde kırsal alanda görülen sosyal sistemin kentsel alana bir uzantısı olarak düşünülebilecek, hemşehrilik ve hısımlık-akrabalık ilişkileri üzerine oturtulan bir sosyal sistem oluşturulur.

Bu çalışmada, kırsal alandan kentsel alana göç edenlerin oluşturdukları toplumsal sistemin ve bu fertlerin kente olan uyumlarının temeli olan ego merkezli toplumsal ağların göç edenler tarafından kullanılışı, bu toplumsal ağların devamında işlerliği sağlayacak olan gruplaşma eğiliminin meslek ve mesken boyutlarında incelenmesi amaçlanmıştır.

İstanbul gibi büyük metropoliten alanlarda görülen son derece karmaşık toplumlar içinde homojen gruplara rastlanılmaktadır. Bu küçük toplumlar veya sosyal gruplar; etnik gruplar, akrabalığa dayalı gruplar, hemşehri grupları gibi çok değişik tiplerde olmaktadır. Çalışmada grup kavramını soyut seviyede akrabalık ve hemşehrilik grubu biçimiyle inceleyeceğiz.

Genel bir kavram olarak grup, örf ve adetleriyle, kısaca alt-kültür (sub-culture) özellikleriyle diğer başka grup üyelerinden açık, biçimde farklı olan, birbirleriyle sıkı bağlar içinde bulunan, belli bir sayıda fertten oluşan sosyal sistem olarak düşünülmektedir. Sosyal bilimlerde pek sık rastlanan kavram kargaşası aslında grup tanımı için de geçerli gözükmektedir. Örneğin Leeds bu konuda yukarıdaki tanıma uygun biçimde "location" terimini kullanırken, Merton grubu ortaklaşa olarak belirlenmiş davranış modelleri içinde bulunan belli sayıda fertten oluşan bir sistem olarak tanımlamakta ve sıkı ilişki, bir gruba ait olma ve bir gruba ait görülme kriterleriyle belirtmektedir (Leeds 1973: 17; Cartwright-Zander 1968: 47). Öte yandan A. Dubetsky grup yerine "community" terimini yeğlerken, E. Wolf "group-community" terimini kullanmaktadır (Dubetsky 1976b; Wolf 1976). Abner Cohen ise Merton'un tanımına çok benzer bir tanımla açıkladığı bu tür sosyal sistemlere "ethnic group" adını vermektedir (Cohen 1974: IX).

Kavram kargaşasından sıyrılabilmek için bu çalışmada tanımlardan çok bu tanımlardan özümlemiş ortak belirli özelliklere gidilerek bunlar aşağıdaki biçimde sıralanmış ve çalışma boyunca bu kriterler dikkate alınmıştır.

I- Grup üyeleri kendilerini o gruptan sayarlarken, başkaları da bu fertleri aynı grubun üyeleri olarak kabul ederler.

II- Bir grubun üyeleri bu grubu oluşturan fertlerin, birbirlerine bağlı olan rollerinden oluşan bir sosyal sistem içinde hareket ederler.

III- Grup üyeleri grupları hakkında aynı idrak biçimine sahiptirler.

IV- Grup üyeleri sıkı ilişkiler içinde ortak amaçları doğrultusundaki normları paylaşırlar ve bu amaçlara ulaşma çabası içinde dayanışma gösterirler.

V- Grup üyeleri çevreden gruba yönelik etkilere ortak tepkide bulunurlar.

VI- Grup üyeleri ortak bir dünya görüşüne sahiptirler.

Sonuç olarak söylemek gerekirse çalışmada grup teriminden yukarıdaki kriterlere uygun bir sosyal sistem düşünülmekte ve bir grup içindeki fertlerin birbirlerine akrabalık, hemşehricilik ya da etnik bağlarla sıkıca bağlı oldukları, birbirlerini benzer gördükleri, aynı ortak hisleri paylaştıkları, aynı kadere sahip bulduklarının farkında (bilincinde) oldukları anlaşılmaktadır.

Gruplaşma sadece az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde son yıllarda hızlı bir biçimde oluşan kentleşme olgusu içinde değil gelişmiş olarak kabul edilen ülkelerde de görülmektedir. Nijerya ve Gana'da, Hindistan, Endonezya ve Güney Amerika ülkelerinde yapılan pek çok çalışmada araştırma alanı olarak göç süreci içinde kentlerde oluşan gruplar seçilmiş, grupların monopolleşme eğilimleri, grup üyeleri arasındaki ilişkiler sistemi (networks) ele alınmıştır (Cohen 1974; Despres 1975; Southall 1973). Öte yandan İngiltere'de, Londra'da göç ve sosyal değişmeyi konu edinmiş olan bir çalışmada Doğu Karayip Adaları'ndaki küçük bir İngiliz kolonisinden Londra'ya gelen Montserratlıların oluşturduğu bir grup incelenmiştir (Philpott 1970). Yugoslavya'da B. S. Denich tarafından araştırılan Titove Üzice Köylüleri kentsel alanda tam bir grup oluşturmuşlardır (Denich 1970). Türkiye'de ise S. Baştuğ hemşehricilik kurumunu inceleyen makalesinde hemşehricilik bağlarıyla oluşan gruplaşma eğilimine ve hızlı şehirleşme ve

modernleşme geçiren ülkelerde bu kurumun önemine dikkat çekmektedir (Baştuğ 1977). Nail Tan'ın "Memleket Mesleği Geleneği ve Ankara'daki Durumu Üzerine Bir Araştırma" adlı makalesi de konumuza uygun düşen örnekler vermektedir (Tan 1982).

GRUPLAŞMA VE BU YOLLA OLUŞTURULAN SOSYAL BAĞLARI KULLANILIŞ BİÇİMLERİ

Gruplaşma eğilimi ve bu yolla oluşturulan sosyal örüntüler ağı grup üyelerince son derece değişik alanlarda, farklı biçimlerde kullanılabilir. Örneğin bir gecekondu yapımında, grubun bir üyesi diğer grup üyelerinin yardımlarını bekler. Memleketine acilen dönmek zorunda kalan bir göçmen eşini ve çocuklarını öncelikle kentte bulunan akrabalarına, eğer yoksa bir hemşehrisinin yanına bırakarak güvence altına alır. Ekonomik açıdan zor durumda olanlar yardımı ancak kendi gruplarının üyelerinden sağlayabileceklerini bilirler. Memlekette olanlarla kenttekilerin haberleşmeleri bu kanalla yapılmaktadır. Geliştirilen sosyal kontrol sistemiyle grubun genç üyelerinin eğitimi sağlanmaktadır. Kırsal alandan kente göç ve kente uyum bu ağlarla düzenlenmektedir. Bütün bunlara rağmen bu ilişkilerin en yoğun biçimde kullanıldığı alanın iş piyasası olduğu söylenebilir.

Serbest iş piyasasının hakim olduğu Türkiye'de bu ilişkiler son derece etkili görülmektedir. Gerçi resmi bir kuruluş olarak İş ve İşçi Bulma Kurumu iş piyasasında düzenleyici olarak çalışmaktaysa da etki alanı sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle iş piyasasında işçi ya da iş yeri bulma, grup üyeleri arasındaki ağlar kullanılarak işletilmektedir. Türkiye'de endüstriyel organizasyonların büyük fabrikalardan çok küçük atelyeler tipinde örgütlenmiş olması sosyal ağları iş bulmada çok önemli kanallar haline sokmuştur. Bu sosyal ağların grup tarafından biçimlendirildiği göz önüne getirildiğinde, konuya kentsel alanlarda değişik türdeki gruplar seviyesinde (hemşehri, akraba ya da etnik) iş ilişkileri açısından bakmayı gerektirmektedir.

Çalışmanın başında da söylediğimiz gibi kentsel alanda birbirinden değişik, birden fazla sayıda gruba rastlanılmaktadır. Her ne kadar bu gruplar mozayik biçiminde bir bütün oluştururlarsa da her grup bütünden ve diğer gruplardan farklı bir yapıya sahip olabilir. Aslında gruplarda görülen yapı kırsal alandaki sosyal sistemlerin kentsel alandaki sosyal sistemlere dönüşüm süreci olarak kabul edilmelidir (Redfield-Singer 1976:337). E. Wolf'e göreyse bu grupların her bi-

ri kentsel bir toplum içinde özel bir rol oynarlar ve böylece bir toplumda genellikle birden fazla sayıda grup bulunurken bu grupların her biri birbirinden değişik bir hayat tarzını da devam ettirerek kente has bir sosyal yaşam bütünü meydana getirirler (Wolf 1976: 50).

Örneğin İstanbul iş piyasasında genellikle belirli meslekler belirli gruplar tarafından yapılmaktadır. Böylece bir grup kentsel yaşamın ya da ülke bütünüünün gereksinim duyduğu ihtiyaçlardan birinde monopolleşmekte, bu ihtiyacı karşılamakla yükümlü olmaktadır. Aslında kentteki bu tür monopolleşmeler hem bir grup üyelerince oluşturulmakta hem de monopolleşme yoluyla grup üyeleri arasındaki ilişkiler güçlendirilmektedir. Yani, grup ile monopolleşme arasında çift yönde bir etkileşim görülmektedir. Hechter'e göre mesleklerdeki bu özelleşme yüksek seviyede "grup solidaritesi" sonucunu doğurmaktadır, grup üyelerini bir arada tutmada bağ fonksiyonu görmektedir. Çok ender ve kişisel olmayan düzeyde görülen rol ilişkileri kişisel ve sık tekrarlanır hale dönüşmektedir. Aslında bu dönüşüm mantıklıdır da. Çünkü bir gruba mensup olan ferdin mesleki açıdan ilişki içinde bulunduğu fertler de kendi grubunun üyesidirler ve ilişkiler aynı gruptan olma yanında aynı mesleki sahada çalışmayla da güçlendirilmektedir. Böylece mesleki gruplar homejen gruplara dönüşmektedir (Hechter 1978).

Kente olan göçün başlangıcında grupların oluşması son derece güçtür. İleride bir grup oluşturacak fertler kente yeni gelmişlerdir ve ve hem çok az sayıdadırlar hem de birbirleriyle sıkı ilişki içinde değildirler. Ancak bu gruplaşma eğiliminin zayıf olduğuna işaret etmez. Çünkü daha henüz güçlü ve etkili bir grup oluşturacak kadar üye yoktur (Dubetsky 1976a). Fakat bir süre sonra göç süreci içinde daha fazla sayıda grup üyesi kente gelmeye başlar. Kırsal alanda herhangi bir işte vasıf kazanmış yeni göçmenler kentte vasıflarına uygun pek çok çalışma alanının varlığını farkederler ve bunlara uygun bir meslek dalını seçerler. Bu öncüleri kişisel bağlar yoluyla diğerleri izleyerek grubun ilk nüvelerini atarlar. Bazen aynı mesleğe birden fazla grup el atmış olabilir. O takdirde gruplar süratle organize olarak grubun gücünü arttırlar ve eğer bir bütün olarak hareket edebilecek düzeye erişirlerse sahalarında monopolleşme hareketine girişirler.

Bu süreç içinde hakimiyetini gerçekleştiren grup üretim mekanizmasını düzenleme imkanına da kavuşur. Piyasa istemi karşısında sunu mekanizmasını, dolayısıyla da fiatları kontrol edebilir. Çünkü iş piyasada rekabet grup tarafından kontrol edilmektedir. Böylesine

avantajlı bir monopolleşme her zaman kolaylıkla mümkün olmayabilir de. Bazen aynı alanda çalışan gruplar arasında sürtüşmeler olabilir. Örneğin 1977-1980 yılları arasında İstanbul Toptan Sebze ve Meyve Hali'nde Niğde ve Siirt'li gruplar arasında görüldüğü gibi, sürtüşme toplu kavga ve ölümlere kadar uzayabilir. Bu tip çekişmelere Yeşilköy Hava Limanı taksi şoförlerinden Erzincan, Refahiye ile İstanbul'lu şoför grupları arasında ceryan eden olaylar da ikinci bir örnek olarak gösterilebilir (Aydın 1977: 162-165).

Böylece iş piyasasındaki gruplaşma eğilimi monopolleşme gayreti olarak ortaya çıkar. Ve yine Hechter'e göre "Monopolleştirilmiş olan bu sahaya giriş yolları üzerinde (job information) kontrol sağlamak monopolün korunmasında son derece önem taşır. Bu bir kez sağlandığında grubun gelecek kuşakları için de garanti sağlanmış olunur" (Hechter 1978).

Monopole giriş yolları, bu monopolda çalışanların yalnızca kendi gruplarının üyelerine aynı meslek alanında çalışmalarına müsaade edilerek, yabancılara karşı korunur. Her hangi bir grup üyesi, özellikle işveren statüsüne sahipse yeni gelenlere iş bulmakla yükümlüdür (Dubetsky 1976a). Bu, kırsal alanda yaşayan grup üyelerinin kentsel alan hakkındaki görüşleridir. Kentteki her grup üyesi kente göçenlerin iş bulmaları konusunda birer garanti olarak görülür. Pek çok yeni göçmen ilk işlerine bu yolla girerler. Bu, Londra'daki Montserrat'larda da böyledir (Spencer 1970).

Belirli mesleklerde monopol oluşturmuş çeşitli gruplardaki sistem, toplumun kendi kendine koruduğu ve düzenlediği sosyal kurumlara iyi bir örnek olup İş ve İşçi Bulma Kurumundan çok daha etkili ve güçlü çalışmaktadır. (Yasa 1968: 184). Ayrıca İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümünde bulunan, fabrikalarda yapılmış pek çok araştırmada görüldüğü gibi iş bulmada İş ve İşçi Bulma Kurumunun payının pek düşük olması da kanımızı desteklemektedir. Formal bir kurumun yerini alan bu sistemin çalışması için olması gereken en önemli şeyse grup üyeleri arasındaki güçlü bir ilişkiler sistemi ve bütün grup üyelerinin böyle bir sistemin ne denli avantajlı olduğunun farkında olmalarıdır.

Bütün bu açıklamalardan sonra söylenenleri bir örnek grup üzerinde izlemek konuyu daha açık olarak ortaya koyacaktır. Örnek grubumuz İstanbul'da süpürge ve temizlik malzemesi satışları yapan

Çüngüşlülerdir.¹ Çüngüş Elazığ iline çok yakın olmakla birlikte Diyarbakır'a bağlı küçük bir kasabadır. Çüngüşlü süpürgeciler bu kasabanın Karakaya, Kaynak, Üç Pınar ve Handere köylüleridir. İlk Çüngüşlünün İstanbul'a ne zaman geldiği kesin bilinmemekle birlikte tesadüfen süpürgeciliğe başladığı söylenmektedir. Bugün (1981) Çüngüş'ten İstanbul'a gelmiş sayıları mevsime bağlı olarak değişmekle birlikte 100 kadar süpürgeci bulunmaktadır. Bunların yarısı Beyazıt Meydanı yakınındaki Hasan Paşa Han'da lokalize olmuşlardır.

Bu gruptan önce süpürge piyasasına Rum ve Yahudi etnik gruplarının hakim oldukları, bu nedenle her üç grup arasında monopolleşmeyi sağlama mücadelesi verildiği yaşlılarca anlatılmaktadır. Sonuçta I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı sonrası Çüngüşlüler piyasayı ele geçirmemişlerdir. Bugün Eminönü Yağ İskelesinde bir kaç Yahudi süpürgeciye rastlamak mümkünse de bunların Çüngüşlülerce kontrol altında tutulduğu ve hatta piyasaya Çüngüşlü olmayan fertlerin sokulmasına engel olduğu görülmektedir. Bu engellemede piyasa rekabeti oldukça emin bir yol olarak işletilmekte, rekabet mekanizmasının etkisiz olması halinde ise şiddet kullanılmaktadır.

Yukarıda anlatılanlardan soyut anlamda bu grubun her üyesinin eşit statülerde bulunduğu bir bütün oluşturduğu düşünülebilir. Fakat bilinmelidir ki grup içinde her üye eşit statüde değildir. Grup iki farklı sınıf mensubu fertlerden oluşmaktadır. Grupta 19 işveren ve 32 işçi bulunmaktadır. İşçi sayısı zaman zaman iki üç katı artabilmektedir. Bu artışı mevsim ve iş koşulları belirlemektedir. İşverenlerin -toptancı (11) ya da tezgahçı (8) olarak isimlendirilirler- Hasan Paşa Han'da ya bir büroları ya da tezgahları vardır. İşçilere mal verdikleri gibi doğrudan müşterilerine satış da yapabilirler. İşçiler "sırtçı" olarak adlandırılırlar. Toptancılardan aldıkları süpürgeleri eskiden çoğunlukla sırtlarında, bugün genellikle el arabalarında mahalle ve sokak aralarında bağırarak satarlar.

Toptancılar belli bir kapitale sahiptirler ve teoride bütün üretim araçlarını kontrolleri altında tutarlar. İşçilerin emeklerini onlara sattıkları süpürge başına belli bir yüzde vererek satın alırlar. Bu işleyişte toptancılar birer kapitalist olarak proleter sayılabilecek sırtçıları sömürürler. Fakat buna rağmen her iki sınıf üyelerinde de Mark'ın söylediği gibi bir sınıf ve sınıf bilinci kavramı gelişmez (Marx-Engels

1 Grupa ilgili bilgiler yazarın da katıldığı I.Ü. Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü lisans tezi için hazırlanan bir araştırmanın (Aydan 1981) bulgularından derlenmiştir.

1953). Çünkü Marksist anlamdaki bu iki sınıf, grup bütünü içinde, gruplaşmadan gelen avantajlardan dolayı birer "alt-grup" oluştururlar. Başka deyimle grubu bir arada tutan geleneksel bağların güçlülüğü nedeniyle sınıf bilinci gelişmez. Grup, sınıf kavramının ikiye ayırdığı bu "alt-grup"ları bir bütün içinde birleştirmektedir (Dubetsky 1976b: 9-10).

Neden grup kavramı (ele alınan grup için Çüngüslü olmak) bu menfaatleri birbiriyle çelişik iki sınıfı birarada tutabilmektedir? Aslında bu soru işveren ve işçilerin sistemden sağladıkları avantajlarının neler olabileceği incelendiğinde kendiliğinden cevaplanmış olacaktır.

İşverenin sistemden sağladığı ilk avantaj güçlü bir güven duygusudur. Çünkü işçisi de kendisi gibi aynı grubun üyesidir. Aralarında direkt ve kuvvetli bir ilişki vardır. Bu nedenle işçi, sendika türünden haklarını koruyabilecek kuruluşlarla bağlantı kurmaz. Kurduğu anda kendi grubundan bir ferde dışarıdan yapılacak müdahaleye yardım etmiş olur ki bu davranışı grubun diğer üyelerince tasvip edilmez. Yine bu güçlü ilişki işverene, işçiye diğer işverenlerin ödediği ücretten daha azını verme avantajını da sağlar. Bu durum üretimdeki maliyeti düşürdüğünden işverene aynı yolla ikinci bir menfaat sağlar. İşveren işçilerini yaşlılık, emeklilik ve işyeri kaza sigortası ettirip ettirmeme keyfiyetine de sahiptir. Çünkü kendisini şikayet etmesi gereken işçiler durumu tespitte gelen memura burada çalışmadıklarını beyan ederek grup üyesi olan işverenlerini koruyacaklardır. En önemlisi işveren grup ilişkilerini kullanarak istediği anda, istediği sayıda işçiyi bulabilme avantajına sahiptir. Çok sayıda grup üyesi kırsal alanda yaşamakta ve şehirde aynı grubun üyesi bir işveren yanında çalışmak için hazır beklemektedir. Çünkü kırsal alandaki bu insanların büyük kentte iş bulabilmeleri yüksek seviyedeki bir ihtimalle aynı grup üyesi işverenlere bağlıdır.

İşverenlerin avantajları sadece işçilerine dayanan avantajlar değildir. İşverenler kendi aralarında da yardımlaşır. Ayrıca hiçbirinin rekabetten korkmasına da gerek yoktur. Çünkü piyasayı monopolleştirmişlerdir.

Konuya işçiler açısından baktığımızda iki önemli avantajla karşılaşırız. İlki yukarıda, işverenin menfaatlerinde değinildiği gibi iş bulma konusunda hiçbir güçlükle karşılaşmazlar. İkinci olarak kendi grubunun üyesi bir işveren yanında çalışmaktadır. Bundan değişik bi-

çimlerde yararlanabilirler. Hasat zamanı köylerine gidip gelip tekrar işbaşı yapabilirler. Ekonomik açıdan zorlandıklarında yardım isteyebilirler. İlk kez kente geldiklerinde yatacak yer ve cep harçlığını kolaylıkla bulabilirler v.s. Bunların yanında diğer işçilerin de büyük bir bölümü ve hatta tamamı aynı grubun üyeleridir. Böylece fertlerin hemşehrilik ve akrabalık bağları ile birbirine bağlandığı, ortak duyguların paylaşıldığı bir ortamda çalışma imkanına kavuşurlar. Üstelik sistem içerisinde, başları sıkıştığında birisine başvurabileceği güvencesine de sahiptirler.

Bu şartlar altında işverenin işçilerini kendisine bağlama çabaları son derece anlamlıdır. Çünkü eğer bir işçisi ondan ayrılacak olsa işçisiyle arasındaki güçlü grup bağının zayıfladığı, dolayısıyla bu bağdan sağladığı menfaatlerin sona ereceği düşünülebilir. Bu nedenle ona başını sokabileceği bir mesken, yatacak bir yer ve kentte yaşamını sürdürebileceği ve hatta bir miktar birikim sağlayabileceği cep harçlığını temin eder. Bu yolla sağlanan işçi ve işveren arasındaki güçlü bağ küçük sanayide sıkça görülmekte ve başlıbaşına bir araştırma konusu olabilecek kadar önem taşımaktadır.

Şimdi akla ikinci bir soru gelebilir: İşçi ve İşverenler acaba bu sistemin bilincinde midirler? Cevap aslında "işçi ve işverenler grup bilincine sahip midirler?" sorusunun cevabını da beraberinde getirecektir. Ve bu cevap "Evet" olmalıdır. Çünkü işverenler bu sistem yoluyla pek çok problemi çözümlenmekte, kapital birikimlerini sağlamaktadırlar. Bu gerçekte "kapitalist rasyoneleme" (akılcılığa) güzel bir örnek oluşturmaktadır. İşçilerde bu konuda bilinçlidirler ve sistemin aleyhine olan bir davranış modeli içine girmezler. Zira eğer bir parça para biriktirebilirler, piyasada çalışkanlık ve dürüstlükleriyle isim yapabilir, grubun takdirini kazanırlarsa kendilerinin de işveren statüsüne yükselmeleri büyük bir ihtimalle mümkün olacaktır. Statü değişiminde işverenlerin kapital dahil, her konuda kendilerini destekleyeceklerini çok iyi bilirler. Bu bakımdan belli bir süre dezavantajlı gibi gözüken şartlar altında çalışmayı tercih ederler.

Gruplaşma eğiliminin en bariz gözlenebildiği bir alan da yerleşme ile ilgilidir. Bir grubun üyelerinin genel olarak ya aynı semtte, ya da birbirine çok yakın semtlerde oturdukları görülür. Bu hem iş piyasasında sürdürülen ilişkilerin bu alan dışında da fert ya da aile düzeyinde sürdürülmek istenmesinden, hem de yeni gelenlere eskiler tarafından kendi oturdukları semtlerde daha kolay mesken bulabilme-

leriyle ilintilidir. Çüngüşlü süpürgeciler bunun da en güzel örneğini verirler. Hemen tamamı işyerlerinin bulunduğu Beyazıt, Hasanpaşa Han'ın 500 metre kadar aşağısında, Kumkapı'ya yakın Nişanca semtinde otururlar. Bu semt ayrıca bekar odalarının bulunması dolayısıyla evli olmayanlar için de elverişli olmaktadır.

Daha geniş bir yerleşme alanında gruplaşma eğilimini inceleme olanağı ise gecekonducularda mevcuttur. Bu konuda Zeytinburnu gecekondu bölgesi hem üzerinde çalışılabilecek malzeme bolluğundan² hem de Türkiye'de oluşan ilk gecekondu bölgelerinden biri olması dolayısıyla ille oldukça ilginç olacaktır.

Zeytinburnu, doğuda İstanbul surları, güneyde İstanbul-Edirne tren yolu, batıda hipodrom ve kuzeyde Londra asfaltıyla sınırlanan bir gecekondu bölgesidir. Bölgede başta Sümerbank Dokuma Sanayi olmak üzere irili ufaklı pek çok sanayi tesisi bulunmaktadır. Tesislerin gecekondulaşma faaliyetine sınırlı da olsa etkisi (özellikle Sümer mahallesinde) olmuştur. Fakat gecekonducuların bu arazi üzerinde kurulmuş olmalarındaki en önemli faktör hiç şüphesiz arazi mülkiyetinin genelde Vakıflar'a ait olmasındandır. Zira, Vakıflara ait olan bu arazi hazine arazisi olarak nitelendirilmiş ve özel mülkiyete sahip arazilerden (başta politik nedenler olmak üzere) daha kolay gaspedilebilmiştir.

Zeytinburnu'nda ilk gecekonducuların kuruluşunu 1947-1948, 1948-1953, 1953-1960 ve 1960-1963 yılları olmak üzere dört ayrı devrede inceleyebiliriz. Çünkü bu dört devrenin her birinin, halkın psikolojisi ve bölgenin genel yapısı bakımından ayrı özellikleri vardır (Kurucu 1964).

1947-1948 devresi gecekonducuların oluştuğu ilk devredir. Bu devrede gecekonduculara ilk önce evsiz ve işsiz olanlar gelmişlerdir. Bunları Zeytinburnu civarındaki Kazlıçeşme ve Osmaniye'deki fabrika işçileri takip etmiştir. İlk gecekonducular kısıtlı ekonomik imkânlar içinde yapılmıştır. Fabrikalar gecekondu hareketini destekler bir tavır içinde olmamakla beraber isteyen işçilerine avans verme yoluyla harekete iştirak etmişlerdir. Yapılan konduculara Devlet müdahale etmişse de politik istismar sonucu mücadelede etkin olamamıştır. Bu dev-

² Zeytinburnu Gecekondu Bölgesiyle ilgili olarak İ.Ü. Ed. Fak. Antropoloji Bölümünde 1962 yılında yapılan bir sörveyin mülakat formları ile aynı bölge üzerinde yapılmış 13 lisans tezinin bulguları ve mülakat formları bulunmaktadır. Çalışmamızda sörvey mülakatları yeniden düzenlenerek kullanılmıştır.

rede, gecekondü yapımında ilk iş araziyi bir gün önceden gezerek belirli bir yeri saptamaktır. Bu yer daha sonra kazıklarla çevrilerek hemen ertesi gece tahta-tenekelerden bir baraka yapılmış, üzeri ziftli branda bezi ile örtülmüş, içine mesken olduğunu belirtecek bir kaç eşya ile çocuk veya yaşlı bir kadın yerleştirilmiştir. Böyle polis ya da jandarmanın izinsiz haneye girişi önlenmiştir. İlk kondular 1200 m² gibi büyük miktarlar kapladıklarından 1947-1948 devresi içinde pek az kondü yapılmakla birlikte tüm Zeytinburnu gecekondü ile dolmuştur.

1948-1953 devresinde gecekondü hareketi iki yönlü gelişme göstermiştir. Bir taraftan yıkılamayacaklarını sezen gecekondü sahipleri kondularını geliştirerek oturulabilir hale getirirlerken, öte yandan yeni gecekondü yapımı hız kazanmıştır. Bu hız kazanışta 1950 seçimlerini kazanmak arzusu içinde olan politikacı vaatlerinin büyük payı olmuştur.

1953-1960, Zeytinburnu'nda en koyu partıciliğin olduğu devredir. Böylelikle gecekondü yapımında partinin ve partili olmanın fonksiyonu artmıştır. 1966 ve 1957'lerde kurulan "Kaza teşkilâtlarının" gecekondü yapımına mani olma yetkileri onları da gecekondü yapımında etkili hale getirmiştir. Ayrıca bu devrede tapuların verilmesiyle arazi kıymetlenmiş ve yerleşebileceğine kanaat getiren halk daha iyi kondular inşa etmiştir.

1960-1963 devresinde gerek idarecilerin sert tutumları ve bunun sonucu oluşan kısmi yıkımlar, gerekse gecekondü yapılacak arazinin azalması nedeniyle kondü yapımı oldukça azalmıştır. Fakat konduların tamiri, yıkılıp daha iyi yapılmaları sürmüştür. Bölgeye imarın geleceği söylendiği için de arazi alım-satımı azalmış, gecekondü sakinleri bir bekleyiş içine girmişlerdir (Kurucu 1964).

Dört devreye konumuz olan gruplaşma açısından baktığımızda 1948-1953 dönemi son derece önemli bir debreyi oluşturmaktadır. Bu devrede, artık daha önce geniş bir arazi üzerine gecekondü yapanlar arazilerinin bir kısmını ya bedava, veya az bir para karşılığı satmaya başlarlar. Arazinin bedava verildiği, ya da az bir para karşılığı satıldığı kişi ise, sonradan gelen akrabası veya hemşehrisidir. Bunların gecekondularını yapmalarında akraba ve hemşehrilerinden yardım gördükleri de bilinmektedir. Ayrıca bu senelerde gecekonduların Anadolu'daki akrabalarına buradaki "iyi" durumlarını yazarak onları da buraya gecekondü yapmaya davet etmeleri (Kurucu 1964: 12, 17, 18, 20) gruplaşma açısından önemli bir aşama teşkil etmektedir.

Öte yandan Zeytinburnu 1962 sörveyinde yapılan ve amaca uygun olarak tasniflenmiş 9504 haneye ait mülkatlardan hane reisi ile görüşülmüş olan 3698 tanesi üzerinden seçilen % 12,5 luk (462) bir örnek üzerinde 7 soruya verilen cevapların analizi de şehre ilk gelişte yardım, mesken lokalinin seçimi ve yardımlaşmada hemşehri ve akrabalık ilişkilerine dayalı gruplaşmanın ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili 7 soru ve bu sorulara verilen cevaplar içinde "hemşehrim ve akrabam" şeklinde gelen yanıtların (beklenen cevaplar) yüzde dağılımı hazırlanan tabloda şöyle sıralanmıştır.

SORU — (BEKLENEN CEVAPI)	% Oranı (N = 462)
1. Şehre (İstanbul'a) ilk geldiğinizde size kim kolaylık gösterdi? (Hemşehrim ve akrabam)	52,3
2. İlk işinizi nasıl buldunuz? (Hemşehrim ve akrabam yardımıyla)	32,5
3. Bu mahalleyi (Zeytinburnunu) seçmekteki nedenleriniz nelerdir? (Hemşehri ve akrabalarım burada olduğu için)	39,4
4. Evinizi (gecekonduyunuzu) yaparken, ya da alırken kolaylık gördünüz mü? (Evet-Hemşehri ve akrabalarım yardım etti)	22,2
5. Komşularınızla ahhâşlık edermisiniz-komşularınız neceli? (Evet-hemşehri ve akrabam olurlar)	69,5
6. Herhangi bir konuda derdiniz olunca kime baş vurursunuz? (Hemşehri ve akrabama baş vururum)	30,8
7. Ödünç para konusunda kimden yardım istersiniz? (Hemşehri ve akrabamdan istirim)	19,2

Görüldüğü gibi kırdan kente gelen gurbetçinin ya da yurt dışı göçmeninin İstanbul'da karşılaştığı çeşitli problemlerin çözümünde, yarısından fazlası hemşehri ve akrabalarının yardımını görmüştür. Bu oran kökene bağlı olarak daha da yükselebilmektedir. Örneğin Yugoslavya'dan göç ederek İstanbul'a gelenlerde oran % 70'e ve Giresun ili doğumlu olanlarda da % 67 ye varmaktadır. Aynı şekilde genelde Zeytinburnu sakinlerinin üçte birinden fazlası (% 32,5) Doğu Anadolu kökenli gurbetçilerin de yarısı (% 50) lik işlerini hemşehri ve akrabaları yoluyla bulmuşlardır.

Mesken mahallinin yani, Zeytinburnu'nun seçiminde rol oynayan faktörse, sanıldığı gibi yalnızca başın sokulabileceği herhangi bir konut bulma arzusu değil, % 40 oranında yörede oturan hemşehri ve akrabaların bulunmasıdır. Hatta Zeytinburnu'nda oturan Yugoslav

göçmenlerinin % 66'sı burayı seçmekteki nedenlerini daha evvel aynı yerde kondularını yapmış hemşehrilerinin varlığına bağlamışlardır.

Gecekonduların yapımında ya da satın alınışında hemşehri ve akrabalık gruplarının payı % 20 den fazladır. Doğu Anadolu'dan gelenlerle Yugoslavya göçmenlerinde ise aynı oran % 30'un üzerine çıkmaktadır.

Zeytinburnu'ndaki sakinlerin kendi aralarında oluşturdukları komşuluk ilişkisi de büyük oranda (% 60.5) aynı yöreden gelenler arasında kurulmaktadır. Yugoslav göçmenleri (% 85.7), Bulgaristan göçmenleri (% 70), Yunanistan göçmenleri (% 75) ile Kastamonu kökenliler (% 61.9), Giresunlular (% 65) ve Tekirdağlılar (% 70.4) v.b. genelde hep kendi hemşehri ve akrabalarıyla komşuluk ilişkisi içindedirler. Böylece Zeytinburnu'nda hemen her sokak bir yörenin insanlarını barındırmış, birbirinden az çok farklı "kültür adacıkları" oluşmuştur.

Böylesine sıkı ilişkiler içinde herhangi bir konuda ortaya çıkan sorunun çözümünde başvurulan kişiler yine yüksek bir oranda (% 30) hemşehri ve akrabalarıdır. Ödünç para bulma gibi ekonomik bir problem için de hemşehri ve akrabaların yardımına güvenilir. % 20 civarındaki bu oran bazı gruplarda örneğin Kastamonulularda % 33'e kadar çıkabilmektedir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse hemşehri ve akrabalık bağları ile oluşan ilişkiler ağı daha şehre ilk gelişte çalışmaya başlayarak kente tutunmanın ilk ve en önemli koşullarından biri olan iş bulmada grup üyelerine kolaylık sağlamaktadır. Oturulacak yerin seçiminde aynı yörede bulunan, daha önce oralara yerleşmiş hemşehri ve akrabaların varlığı göz önünde tutulmakta, mesken yapılırken bunların yardımlarından istifade edilmektedir. Komşuluk ilişkilerinde yine aynı yörenin insanları birbirleriyle ahabalık etmekte, sevinçli günlerin paylaşılmasının yanısıra dert ve problemlerin çözümünde de ilk başvurulanlar aynı grubun üyeleri olarak hemşehri ve akrabalar arasından seçilmektedir. Böylece bir bütün gibi gözüken kent yaşamı belirli bir çerçevede insan ilişkilerinden oluşan grupların meydana getirdiği karmaşık bir yapıya bürünmektedir. Bu yapı içinde ise fertler arası ilişkiler yine geleneksel karakterini sürdürmekte. Bruner'in bulgularına konu olan pek çok Asya kentinde olduğu gibi (Bruner 1961: 508) toplum laikleşmemekte (secularize olmamakta), fert yalnızlaşmamakta, akrabalık ilişkileri beklenildiğinin aksine kırılmayarak göçmeni kent yaşamına yumuşak bir biçimde intibak ettirmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydın M., 1977: *İstanbul'un Trafik Düzeni ile Bu Düzen İçindeki Taksi ve Taksi-Dolmuş Şoförlerinin Sosyo-Kültürel Ekonomik Araştırması*. Yayınlanmamış İ. Ü. Ed. Fak. Antropoloji Bölümü lisans tezi, İstanbul.
- Aydın Ü., 1981: *Kentsel Alanda Bir Alt-Kültür Örneği: Çiğdemli Süpürgeçiler*, Yayınlanmamış İ. Ü. Ed. Fak. Antropoloji Bölümü lisans tezi, İstanbul.
- Baştuğ S., 1977: "Şehirleşme Olgusunda Hısnılık ve Akrabalık Bağlarının Yeri" Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler Semineri, Der: Karabaş S. ve Yeşilçay Y., O.D.T.Ü. Türk Halk Bilimleri Topluluğu, O.D.T.Ü. 17-19 Aralık 1976. Ankara.
- Bruner F.M., 1961: *Urbanization and Ethnic Identity In North Sumatra*, American Anthropologist, Vol: 63, No: 3 June 1961.
- Cartwright D. - Zander A., 1968: *Group Dynamics*, III. Edition, Harper and Row Publishers, New York.
- Cohen A., 1974: *Urban Ethnicity*, (edit) Harper and Row Publishers, London.
- Denich B. S., 1970: "Migration and Network Manipulation In Yugoslavia", Migration and Anthropology, Ed: Kasdan L., United of Washington Press, U.S.A.
- Despres L. A., 1975: *Ethnicity and Resource Competition in Plural Societies*, (edit) Mouton Publishers. The Hague, Paris.
- Dubetsky A., 1976a: "Kinship, Primordial Ties and Factory Organization In Turkey An Anthropological View", International Journal For Middle-Eastern Studies 1976.
- 1976b: "Class and Community in Urban Turkey", C.A.O. Van Nieuwouhuijze, Ed: Commoners, Climbers and Notable, Leiden: E. J. Brill.
- Hart C. W., 1969: *Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi*, Çev: N. Saran, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Hechter M., 1978: "Group Formation and the Cultural Division of Labor", American Journal of Sociology, Vol. 84, Nr. 2, September 1978.

- Kurucu T., 1964: *Zeytinburnu Gecekondularının Kuruluşu ve Usta Teşkilatları*, Yayınlanmamış İ. Ü. Ed. Fak. Antropoloji Bölümü lisans tezi, İstanbul.
- Leeds A., 1973: "Locality Power in Relation to Supralocal Power Institution", *Urban Anthropology*, Ed: Southall, Oxford University Press.
- Marx K. Engels F., 1953: *German Ideology, Die Deutsche Ideologie Siegfried Landshut*, Ed: Der Historische Materialism us, Stuttgart.
- Redfield R. - Singer M., 1976 "City and Countryside: The Cultural Independence", *Peasants and Peasant Societies*, Ed: Shanin T., Penguin Books.
- Southall A., 1973: *Urban Anthropology*, (edit) Oxford University Press.
- Tan N., 1982: "Memleket Mesleği Geleneği ve Ankara'daki Durumu Üzerine Bir Araştırma", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 18 Haziran 1982, Kazancı Matb. San. İstanbul.
- Philpott S. B., 1970: "The Implication of Migration for Sending Society: Some Theoretical Consideration," *Migration and Anthropology*, Ed: Kasdan L., United of Washington Press, U.S.A.
- Yasa İ., 1968: "İç Göçlerin Büyük Şehirlerin İş-Güç Çeşitlerindeki Etkileri (Ankara Örneği)", *A. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi* 1968, Cilt: 1, No: 1-4, Ankara.
- Wolf E., 1976: "Aspects of Group Relations in A Complex Society: Mexico", *Peasants and Peasant Societies*, Ed: Shanin T., Penguin Books.

